

Topic No. 02.

स्थलनिर्देशक नकाशा हि संकल्पना

स्थलनिर्देशक नकाशा म्हणजे एखाद्या ठराविक प्रदेशाचा तपशीलवार भौगोलिक नकाशा होय. या नकाशामध्ये जमिनीचा आकार, उंचसखलपणा, पर्वतरांगा, डोंगर, दऱ्या, पठारे, नद्या, तळी, समुद्रकिनारे, रस्ते, रेल्वेमार्ग, वस्ती क्षेत्र, शेती क्षेत्र, वनप्रदेश इत्यादी सर्व घटक अत्यंत अचूक व सविस्तर स्वरूपात दाखविले जातात. स्थलनिर्देशक नकाशे बनविण्यासाठी मोजमापशास्त्र (Surveying), त्रिकोणमिती, उपग्रह छायाचित्रण व जीआयएस (GIS) या आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर होतो. या नकाशांची खास वैशिष्ट्ये म्हणजे त्यामध्ये स्थलाकृती दाखविण्यासाठी समोच्च रेषांचा (Contour lines) वापर केला जातो. या रेषांमुळे जमिनीची उंची, सखल भाग, उतार इत्यादी तपशील सहज कळतो.

स्थलनिर्देशक नकाशा फक्त भूभाग दाखविणारा नसून तो सामाजिक व आर्थिक माहितीही देतो. उदा. शहरे, खेडी, शाळा, कारखाने, सिंचन प्रकल्प, धरणे, रस्ते, रेल्वे स्थानके, यांचा उल्लेख या नकाशांमध्ये असतो. त्यामुळे हे नकाशे अभ्यासक, भूगोलतज्ञ, लष्कर, अभियंते, नियोजनतज्ज्ञ, संशोधक, तसेच सामान्य लोकांसाठीही उपयुक्त ठरतात. विशेष म्हणजे भारतात "भारतीय स्थलनिर्देशक नकाशे" (Indian Topographical Sheets) हे 'भारतीय सर्वेक्षण विभाग'तर्फे अधिकृतपणे तयार केले जातात. हे नकाशे प्रमाणात (Scale) उपलब्ध असतात, जसे की 1:50,000 किंवा 1:25,000 या प्रमाणात.

स्थलनिर्देशक नकाशांचा उपयोग शेती नियोजन, सिंचन प्रकल्प उभारणी, गाव व शहर नियोजन, वाहतूक व्यवस्थापन, वनसंवर्धन, पर्यटन विकास, तसेच संरक्षण क्षेत्रात अत्यंत महत्वाचा मानला जातो. एकूणच, स्थलनिर्देशक नकाशा म्हणजे एखाद्या प्रदेशाचे आरसारूप द्योतक असून भूगोल समजून घेण्यासाठी आणि विकासात्मक निर्णय घेण्यासाठी तो अपरिहार्य साधन आहे.